

## שיעור יא

# דיין הפוסל עצמו לדון

(סנהדרין ז ע"ב – ח ע"א)

- א. על דיין להרחיק עצמו ממידת חסידות או שהוא פסול מן הדין
- ב. כשתובע או נתבע שלח מנחה לדיין לפני שתבע
1. כשהדיין לא מרגיש ששולח המנחה שלח בשל הדיון הצפוי
2. כשהדיין חושד ששולח המנחה שלח בשל הדיון הצפוי

### א. על דיין להרחיק עצמו ממידת חסידות או שהוא פסול מן הדין

בגמ' (ז ע"ב – ח ע"א) נאמר:

"לא תכירו פנים במשפט" (דברים א, יז). רבי יהודה אומר: לא תכירהו. רבי אלעזר אומר: לא תנכירהו.

לפי ר' יהודה אם אחד מבעלי הדין הוא אוהב של הדיין, מוזהר הדיין שלא יראה לו את אהבתו. לפי ר' אלעזר אם אחד מבעלי הדין הוא שונא של הדיין, אסור לדיין להיראות לו כמו זר ולחייב אותו.

בעקבות דברי התנאים הללו, מסופר בגמרא:

אושפיזכניה דרב אתא לקמיה לדינא.

אמר לו [בעל האכסניא לרב]: לאו אושפיזכני את?

אמר לו [רב לבעל האכסניא]: אין.

אמר ליה [בעל האכסניא לרב]: דינא אית לי.

אמר ליה [רב לבעל האכסניא]: פסילנא לך לדינא.<sup>1</sup>

---

1 הרב יוסף חביבא (נימוקי יוסף, ב ע"א בדפי הרי"ף) גרס כך: "אושפיזכניה דרב אתא לקמיה לדינא. אמר ליה [רב לבעל האכסניא]: לאו אושפיזכני את? אמר ליה [בעל האכסניא לרב]: אין [בכת"י פירנצה, נוסף: "דינא אית לי"]. אמר ליה [רב לבעל האכסניא]: פסילנא לך לדינא". לפי הנימוקי יוסף, רב ידע שאותו בעל האכסניא בא לדין, ורב הוא זה ששאל את בעל האכסניא האם אכן הוא התארח אלו. מאחר שבעל האכסניא השיב שאכן כן, רב פסל עצמו.

אדם בא לפני האמורא רב על מנת להתדיין, ואמר לרב: "לאו אושפזכני את" - האם לא התאכסנת אצלי? רש"י (ד"ה ולא) הסביר: "כלומר אין אתה זכור שעשיתי עמך חסד?". רב ענה שאכן. [גרסת המהרש"ל: אמר רב לבעל האכסניה: מה רצונך ממני?]. אמר בעל האכסניה לרב: יש לי דין ואני רוצה שתהיה הדיין. רב ענה שהוא פוסל עצמו מלדון אותו. רש"י (ד"ה פסילנא) נימק מדוע רב פסל עצמו: "שהזכרתני טובתך".

התוספות (ח ע"א ד"ה פסילנא) לא כתבו הסבר לסיפור ולשיח שבין רב לבין בעל האכסניא, אך כתבו בנוגע לפסילה העצמית של רב:

מרחיק היה עצמו, אבל מן הדין לא מיפסיל. וכן ההוא דשני דיני גזירות  
(כתובות קה ע"ב) דאייתי ליה צנא דפירי.<sup>2</sup>

לפי תוספות רב פסל עצמו מלדון רק ממידת חסידות, אך מעיקר הדין רשאי היה לדרונו. התוספות כתבו שכך גם יש להסביר את המסופר בגמ' (כתובות קה ע"ב) על האריס של ר' ישמעאל בר' יוסי שהיה רגיל להביא לו פירות בכל שבוע בערב שבת מהפרדס של ר' ישמעאל בר' יוסי עצמו. פעם אחת הוא הקדים והביא את הפירות ביום חמישי. לשאלת ר' ישמעאל בר' יוסי מדוע הוא הקדים, השיב האריס ש"דינא אית לי, ואמינא אגב אורחי אייתי ליה למר". ר' ישמעאל בר' יוסי לא קיבל את הפירות ופסל את עצמו מלדון. אחר כך חשב ר' ישמעאל בר' יוסי מה הוא היה טוען לטובת אותו אריס שבעצם הביא לו מפירותיו שלו, ועל כך אמר: "תיפח רוחם של מקבלי שוחד". מקרה זה הובא בגמרא שם כדוגמה ל"שוחד דברים".

על ר' ישמעאל בר' יוסי נאמר (מכות כד ע"א): "ושוחד על נקי לא לקח" (תהילים טו, ה) - כגון ר' ישמעאל בר' יוסי... 'נוער כפיו מתמוך בשוחד' (ישעיהו לג, טו) - כגון ר' ישמעאל בר' יוסי". ריב"ן (מכות שם ד"ה שוחד) כתב: "שוחד על נקי לא לקח - אפילו שוחד שהיה רשאי ליקח, כגון ישמעאל ברבי יוסי, שהיה אריסו מביא לו משלו וקודם זמנו ולא רצה ליקח כדי להיות לו דיין".

תוספות השוו רק בין המקרה של רב עם בעל האכסניה שבסוגייתנו, לבין המקרה עם אריסו של ר' ישמעאל בר' יוסי. אך תוספות הרא"ש (סנהדרין שם) כתב שכך יש להסביר גם את כל המקרים האחרים שבגמרא בכתובות שם: "פסילנא לך. מרחיק היה עצמו מן הדין, אבל מדינא לא מפסיל, וכן כל הנהו דפרק בתרא דכתובות".<sup>3</sup> בגמרא

2 כדברי התוספות כתבו גם: הר"ן, ורבנו יונה שם; האגודה סנהדרין א, ז.

3 כדברי התוספות רא"ש כתבו: ספר העיטור אות ב' - בירורין דף ב עמ' א בשם רב האי גאון; כתובות קה ע"ב תוד"ה לא; ריטב"א שם הרמ"ה; מרדכי סנהדרין סי' תרפג; שו"ת מהרי"ק

(כתובות שם) צוינו שישה מקרים שבהם תנאים ואמוראים פסלו עצמם לדון מפני "שוחד דברים":

ת"ר: "ושוחד לא תקח" (שמות כג, ח) - אינו צריך לומר שוחד ממון, אלא אפילו שוחד דברים נמי אסור, מדלא כתיב בצע לא תקח. היכי דמי שוחד דברים?

[א] כי הא דשמואל הוה עבר במברא [עבר על גשר], אתא ההוא גברא יהיב ליה ידיה [אדם נתן יד לשמואל כדי לסייע לו לעבור]. אמר ליה: מאי עבידתיך? אמר ליה: דינא אית לי. אמר ליה: פסילנא לך לדינא.

[ב] אממר הוה יתיב וקא דאין דינא, פרח גדפא ארישיה [עמדה נוצה של עוף על ראשו], אתא ההוא גברא שקליה [אדם נטל את הנוצה מראשו]. אמר ליה: מאי עבידתיך? אמר ליה: דינא אית לי. אמר ליה: פסילנא לך לדינא.

[ג] מר עוקבא הוה שדי רוקא קמיה [היה מוטל רוק לפניו]. אתא ההוא גברא כסייה [בא אדם וכיסה הרוק]. אמר ליה: מאי עבידתיך? אמר ליה: דינא אית לי, אמר ליה: פסילנא לך לדינא.

[ד] המעשה עם אריסו של ר' ישמעאל בר' יוסי [בו עסקנו לעיל].

[ה] ר' ישמעאל בר אלישע [שהיה כהן גדול] אייתי ליה ההוא גברא ראשית הגז. אמר ליה: מהיכא את? אמר ליה: מדוך פלן. ומהתם להכא לא הוה כהן למיתבא ליה? אמר ליה: דינא אית לי, ואמינא, אגב אורחאי אייתי ליה למר. אמר ליה: פסילנא לך לדינא.

[ו] רב ענן אייתי ליה ההוא גברא כנתא דגילדני דבי גילי [דגים קטנים]. אמר ליה: מאי עבידתיך? אמר ליה: דינא אית לי. לא קביל מיניה. אמר ליה: פסילנא לך לדינא.

הביטוי "פסילנא לך לדינא" משמעו שהדיין פסל עצמו מרצונו. אמנם הוא היה רשאי שלא לפסול עצמו.<sup>4</sup>

סי' כא; אור זרוע, סנהדרין סי' מז כתב שלכתחילה אסור ובריעבד דינו דין. ועוד. המהרש"א (כתובות שם) כתב שלדברי הראשונים הללו הפסוק "ושוחד לא תקח" הובא כאסמכתא, ושוחד דברים הוא דרבנן.

4 כך משמע גם במקומות נוספים (שבת קיט ע"א): "אמר מר בר רב אשי: פסילנא ליה לצורבא מרבנן לדינא. מאי טעמא? דחביב עלי כגופאי, ואין אדם רואה חובה לעצמו". כך גם (כט ע"א): "בני חמוה דמר עוקבא קרובים ונתרחקו הוו, אתו לקמיה לדינא. אמר להו: פסילנא לכו לדינא... דלא קאמינא פסילנא לכו לדינא אלא משום דלא צייתיתו דינא". בירושלמי (בבא בתרא ב, יא) מסופר על דיין שלא פסל עצמו. אישה אחת שהיה לה דיין ומשפט אצל רבי יונתן, הביאה תאנים

מדוע הדיינים פסלו עצמם רק ממידת חסידות ואין הם פסולים מעיקר הדין? הריטב"א (כתובות שם) כתב: "דאילו מדינא לא פסילי, שאם כן אין לך דיין לרדן". קשה מאוד להגיע למצב שמישהו לא עושה מעשה שגם דיין נהנה ממנו, ולכן הפסול הוא רק ממידת חסידות.<sup>5</sup>

הרב יואל סירקש (בית חדש, הב"ח, חושן משפט סי' ט) כתב שתוספות בסוגייתנו (ד"ה פסילנא) סבר שרק במקרה של בעל האכסניא, וכן רק במקרה של אריסו של ר' ישמעאל בר' יוסי, הדיינים הרחיקו עצמם מהדין אך הם לא היו פסולים מעיקר הדין, ומשמע שבכל המקרים האחרים שבגמרא בכתובות, תוספות הסכימו שהדיינים פסולים לרדן מעיקר הדין. לפי הב"ח, המכנה המשותף בין שני המקרים הללו הוא שבעל האכסניא לא עשה כלל טובת הנאה בשעה שבא לרדן לפני רב, אלא הזכיר לרב את החסד שעשה עמו בעבר לפני שהוא ידע שהוא יצטרך להתדיין בפניו. כמו כן האריס של ר' ישמעאל ברבי יוסי הביא פירות שממילא שייכים לר' ישמעאל, אלא שהוא הקדים והביא לו אותם שלא בזמן הקבוע. בשני המקרים הללו הדיינים לא פסולים מעיקר הדין כיוון שהדיינים לא קיבלו כעת שום הנאה מיוחדת "ואינן בכלל לא תקח שוחד". לעומת המקרים האחרים (האדם שסייע לעלות מהספינה, מסיר הנוצה, מנקה הרוק) שהם עשו פעולה ממשית לטובת הדיין וכך גם אותו שהביא ראשית גז לר' ישמעאל הכהן, בעוד שיכול לתת זאת לכהן אחר. לפי הב"ח זו דעת הסמ"ג (לאוין רח).

יש להוסיף עוד מכנה משותף רק לשני המקרים הללו - בעל האכסניא והאריס. בשני המקרים היה קיים כבר קשר קודם בין הדיין ובין בעל הדין. לו בעל האכסניא לא היה מזכיר את החסד שהוא עשה בעבר לרב, רב היה דן אותו, עם זאת שברור שרב זכר שבעבר הוא התארח אצלו. גרסת המהרש"ל: "אמר ליה מאי בעית", משמעותה גם 'מדוע אתה מזכיר שהיית מארח אותי? מה אתה רוצה להשיג באמירה זו?'. כך גם בנוגע למקרה עם האריס. לו אותו אריס היה מגיע ביום חמישי ולא היה מביא איתו את הפירות, ר' ישמעאל בר' יוסי היה דן אותו, אף שר' ישמעאל בוודאי

---

לרבי יונתן לכבודו. ר' יונתן אמר לה, בבקשה ממך הוציאי את התאנים מכאן. אם הבאת אותם מגולים, הוציאי אותם כשהם מגולים, ואם הבאת אותם מכוסים הוציאי אותם מכוסים שלא יאמרו האנשים שהיא הביאה לו דינרים וכיסתה אותם בתאנים.

5 בשו"ת הר"י מיגאש סי' רב (מובא בשיטה מקובצת, בבא קמא צב ע"ב) מסופר על הרי"ף שחלה ברגליו, והוא התרפא בבית מרחץ מסוים. לאחר זמן ירד בעל המרחץ מנכסיו, והיה צורך לרדן ולשום את המרחץ על מנת לפרוע את חובותיו. הרי"ף פסל עצמו מלרדן בגלל שהכיר טובה לכותלי בית המרחץ, ולא רצה שח"ו ייגרם להם נזק כתוצאה מפסק הדין. הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, חושן משפט, א, סי' ד, דן במסופר על הרי"ף.

זכר שבכל יום שישי האריס מביא לו הפירות, וידע גם שכך יש להניח שיהיה ביום שלמחרת. ייתכן עוד שאותו אריס התכוון רק לחסוך לעצמו טרחה, וכפי שהוא אמר "דינא אית לי, ואמינא אנג אורחי אייתי ליה למר". במקום לבוא שוב ביום שישי ולהביא הפירות, על הדרך הוא הקדים והביא את הפירות ביום חמישי כי ממילא הוא צריך לבוא לדין. אמנם הוא לא התכוון כלל שההקדמה ביום אחד, תהיה שוחד דברים. העובדה שהאריס ובעל האכסניה קשרו בין מעשיהם לבין זאת ש"דינא אית לי", היא הסיבה שר' ישמעאל בר' יוסי, והאמורא רב, הרחיקו עצמם מן הדין אך לא מעיקר הדין.

הרב אברהם דוד מבוטשאטש (כסף הקדשים, חושן משפט סי' ט, א) כתב שהמכנה המשותף לכל המקרים בגמרא בכתובות הוא:

כשעשה לו מאי שמקרבא הנייתא הנאה הנוגעת רק להדיין ואין בה צד הנאה להבעל דין... מ"מ אמרו חז"ל שיש למנוע ממדת חסידות, כי מ"מ יש מעין קירוב הדעת לפי שעה מצד מקרבא הנייתא כי אולי לולי שיש לו משפט לפניו לא היה זריז כל כך למהר הפרחת גדפא. והקדמת הפרחת הגדפא הוא הנאה.

מאידיך:

המושיט לחם לסעודה לפני הדיין, נראה שאין זה כעין חשש שוחד דברים והנאות. כיון שאיננו מושיט משלו רק משל בעל הסעודה ואין צריך לומר בהושטה שווה לפני כל המסובים. דפשיטא דלא דמי בזה להמדת חסידות שיש בהוצאת הנוצה ושאר מילי שבריש פרק שני דייני. כי שם עשה להדיין לבדו מה דמקרבא ליה הנייתא. אך גם כשלפני המסובין פת שאינו נקי כל כך והושיט לפני הדיין פת נקי ביותר. מ"מ קיל בזה מהנהו מילי דחסידותא שבש"ס הק' כנ"ל. גם אם לקח הדיין מידו ואכל ונודע שרק אליו הושיט זה ודאי. וגם אם דעתו של הדיין אסתניסית ונהנה מזה שהוא יפה יותר. על כל זה כיון שיש ספק אולי גם בלתי זה האיש היו מושיטין לו כן בעל הסעודה גופיה או מי משלוחיו דשם וספק במדת חסידות קיל טובא.

לפי כסף הקדשים, רק בעקבות פעולה יזומה של בעל הדין לדיין לבדו שיש לו הנאה ממנה, או אז על הדיין לפרוש ממדת חסידות. הרמב"ם (הל' סנהדרין כג, ג) ציין להלכה את רוב המקרים שהובאו בגמרא בכתובות:

ולא שחד ממון בלבד אלא אפילו שחד דברים.

- [א] ומעשה בדיין אחד שהיה עולה בדוגית קטנה לעבור בנהר ופשט אחד ידו וסייעו בעלייתו והיה לו דין, ואמר לו הדיין הריני פסול לך לדין.
- [ב] ומעשה באחד שהעביר אברה נוצה של עוף מעל רדיד הדיין, ואחר כסה רוק מלפני הדיין ואמר לו הריני פסול לך לדין.
- [ג] ומעשה באחד שהביא מתנה אחת ממתנות כהונה לדיין כהן, ואמר לו פסול אני לך לדין.
- [ד] ומעשה באריס אחד של דיין שהיה מביא לו תאנים מתוך שדהו מערב שבת לערב שבת, פעם אחת הקדים והביא בחמישי בשבת מפני שהיה לו דין, ואמר לו הדיין הריני פסול לך לדין, אף על פי שהתאנים משל דיין הואיל והביאן שלא בזמנם נפסל לו לדין.

הרמב"ם לא ציין את המקרה של רב ענן שהביאו לו דגים קטנים. נראה שהרמב"ם הבין שזהו שוחד ממון ולא שוחד דברים, ועל כן לא כתב מקרה זה בהלכה כאן. מכל מקום, מהרמב"ם משמע שהדיינים הללו נפסלו לדין מעיקר הדין.<sup>6</sup> שלא כמו תוספות, תוספות רא"ש וראשונים נוספים, שכתבו שהדיינים פסלו עצמם ממידת חסידות.<sup>7</sup>

הטור (חושן משפט, סי' ט) ציין רק את מקרה [ב] ומקרה [ג] וכתב: "...וכל כיוצא בזה. על כן צריך כל דיין להרחיק מזה", ומשמע שהוא סבר כתוספות. השולחן ערוך (חושן משפט סי' ט, א) כתב באופן כללי על איסור שוחד דברים: "וכשם שהלוקחו עובר בלא תעשה, כך הנותנו עובר ב'לפני עור לא תתן מכשול' (ויקרא יט, יד). ולא שוחד ממון בלבד, אלא אפילו שוחד דברים", אך לא כתב דוגמאות. מדברי השולחן ערוך משמע שפסק כמו הרמב"ם.

---

6 כך פירשו את הרמב"ם: הכסף משנה שם, ובבית יוסף חושן משפט סי' ט; רב"ז שם הל' ו. כך כתב גם המאירי כתובות שם. ראה גם: הראי"ה קוק, באר אליהו, חלק א, עמ' עט-פא, צ. פוסקים נוספים סוברים ששוחד דברים אסור מעיקר הדין: שאילתות דרב אחאי, שאילתא קמט; רי"ף סנהדרין ב ע"ב; רא"ש סנהדרין א, י; פסקי ריא"ז, סנהדרין א אות לד; האגודה סנהדרין א, סי' י; אורחות חיים הלכות דיינים אות א; חינוך מצוה פג, ועוד. יש לציין שבהגהות מיימוניות על הרמב"ם כאן אות ד ציין על המקרה של האריס את דברי התוספות בסנהדרין, ומשמע שלפיו גם הרמב"ם סבר שר' ישמעאל פסל עצמו רק ממידת חסידות ולא מעיקר הדין.

7 אמנם הדרישה, חושן משפט סי' ט, ד, כתב: "ונראה שגם דעת הרמב"ם פכ"ג מסנהדרין דהנך פסילנא אינו אלא למדת חסידות. ואף על גב דכתב לשון פסילנא לדינא, לשון הגמרא כתב כדרכו". הוא ציין שהבית יוסף (סעיף ד) כתב שמלשון הרמב"ם נראה שהם פסולים מעיקרא, אך סיים "ולא ידעתי מנין לו זה". לפיו, אין מחלוקת בין הרמב"ם לתוספות.

הרב יוסף דב סולובייצ'יק (שיעורי הרב, סנהדרין ח ע"א) הסביר את מחלוקת התוספות והרמב"ם:

התוספות סבירא ליה שהפסול לדון מתהווה דוקא על ידי מעשה העבירה של לקיחת הממון. ואם כן, לגבי שוחד דברים, הרי אין בכלל מעשה עבירה של לקיחת ממון מצד הדיין, שהרי אפילו בדיבור בעלמא הוי שוחד דברים, ואין כאן כלל מעשה עבירה דלקיחת ממון דשוחד. ולכן סבירא ליה לתוס' דאינו נפסל בגלל שוחד דברים, דכל כמה דליכא מעשה עבירה דלקיחת השוחד, ליכא גם כן פסול לדון. וכן אין פסול מעיקר הדין בצנא דפירי, שהרי בא לידו בהיתר ולא בתורת שוחד.

אבל דעת הרמב"ם כנראה דלא בעינן מעשה עבירה דלקיחת שוחד כדי לגרום פסול לדון, והפסול אין צריך גורם. ובכל מקום שדעת הדיין נוטה לבעל דין אחד, כבר נפסל הוא משום שוחד דברים, דגדר הפסול הוא קירוב דעת, ולא מעשה עבירה דשוחד. ולכן יש לומר שהוא הדין נמי הכא, לגבי אושפיזכניה דרב, שכתבו התוספות דאינו פסול מעיקר הדין ורק ממידת חסידות, שהרי לא היתה שמה כלל עבירה, שהיה אושפיזכניה גם קודם שהיה צריך לדין. אבל נראה דלרמב"ם יהא פסול גם הכא מעיקר הדין, כיון דלא מצריך מעשה עבירה דלקיחת שוחד כדי לפסול, אלא דתלוי רק בקירוב דעת.

הרב סולובייצ'יק הסביר את התוספות בסוגייתנו באמצעות השוואה בין המקרה של בעל האכסניא לבין המקרה של האריס. אך ניתן להסביר כדבריו את כל המקרים בגמרא בכתובות שם וכדברי התוספות רא"ש. כל עוד שאין מדובר על מעשה עבירה של נטילת ממון מצד הדיין, זהו שוחד דברים, והפסול הוא רק ממידת חסידות. במקרה של האריס, ר' ישמעאל היה אמור לקחת את ממונו שלו. שוחד הדברים הוא רק מפני שהאריס הקדים והביא ביום חמישי.<sup>8</sup>

הרמב"ם לא הזכיר בהלכה את המקרה שהובא בסוגייתנו אודות בעל האכסניא של רב. על פי דברי הרב סולובייצ'יק, גם במקרה של בעל האכסניא, לפי הרמב"ם הדיין פסול לדון מעיקר הדין, כי האמירה של בעל האכסניא לדיין על החסד שעשה עמו בעבר, יצרה אצל הדיין קירוב דעת. מכאן, שלו בעל האכסניא לא היה מזכיר

8 הרב יעקב עמדין (הגהות יעב"ץ, כתובות שם) שאל: "צ"ע מה טעם בדבר כיון דלא דאין ליה, ושלו הוא למה יפסיד את שלו ללא דבר". נראה שר' ישמעאל בר' יוסי העביר מסר לאריס שיביא את הפירות למחרת ביום ששי כהרגלו. כאמור לעיל, סביר להניח שאם האריס היה בא ביום חמישי לדין ולא היה מביא עמו הפירות, ר' ישמעאל בר' יוסי היה דן אותו.

עובדה זו, רב היה יכול לדונו, אף שרב היה מודע וזכר מעצמו שהוא היה בעל האכסניא שלו בעבר.

הרב נחום רבינוביץ' (יד פשוטה שם) כתב שהרמב"ם לא הזכיר את המעשה עם בעל האכסניא כי אין במעשה זה שום רבותא על המקרים האחרים שהרמב"ם כתב. שהרי בעל אכסניא, ואין צריך לומר המארח אורחים על שולחנו, אלו אנשים שעושים הרבה שירותים לאורחים, ויש לחוש לקירוב הדעת.

נראה להציע שבמקרה זה גם הרמב"ם יסכים שרב הרחיק עצמו אך לא מעיקר הדין. בכל המקרים שציין הרמב"ם היה ברור לאותם נותני שוחד הדברים, שהם עושים מה שעושים כעת לטובת הדיין בידיעה ש"דינא אית לי" בפני אותו דיין. אך אותו בעל אכסניא שאירח את האמורא רב ועשה עמו חסד בעבר, לא ידע בעת האירוח שיהיה לו בעתיד דיון בבית הדין בפני רב. בעל האכסניא רק הזכיר שבעבר הוא עשה חסד עם רב, אבל אז הוא לא עשה כן כי "דינא אית לי". אשר על כן, הרמב"ם לא הזכיר מקרה זה בהלכה.

עוד ניתן לפרש שהרמב"ם הסביר אחרת את המקרה ושלא כמו רש"י. רש"י הוא זה שהוסיף על דברי בעל האכסניא: "ולאו אושפיזכני את - כלומר אין אתה זכור שעשיתי עמך חסד?". וכן בנימוקו מדוע רב פסל עצמו: "פסילנא לך - שהזכרתני טובתך". ייתכן שהרמב"ם הבין שאותו בעל האכסניא רצה לומר שהם כבר מכירים מקודם, וייתכן שהאמורא רב שילם עבור האכסניא ולא היה כאן מעשה חסד מיוחד. לפי המשך הסיפור בגמרא נראה שאותו בעל האכסניא היה אדם גס וחוצפן, ורב הכיר אותו ככזה ולכן רב לא רצה לדון אותו, וביקש מרב כהנא לדון במקומו. אם זה היה המקרה, ברור שאין כאן אף לא שוחד דברים, ורב רק רצה להתרחק ממנו בשל היכרותו המוקדמת, והעדיף שרב כהנא ידון אותו.

## ב. כשתובע או נתבע שלח מנחה לדיין לפני שתבע

### 1. כשהדיין לא מרגיש ששולח המנחה שלח בשל הדיון הצפוי

בטור (חושן משפט, סי' ט) הובאה תשובה מרב האי גאון (אוצר הגאונים, סנהדרין סי' קמח, עמ' סה):

תשובה לגאון: היכא דמפרסמא תביעותא דאיניש גבי חבריה ובעי לאזמוניה לדינא, וקדם תובע ושדר ליה מנחה. אי אית ליה לנתבע למיפסל לדינא בהאי מילתא או לא? מדת חסידות היא זו. דאי חזי ביה דינא דאיקרוב דעתיה לגביה תובע, לממנע הוא מדעתו מן ההוא דינא עד שמתרחק, אבל מדינא לית ליה לנתבע למיפסליה.



כך פסק גם בשולחן ערוך (חושן משפט, סי' ט, ב):

אם קדם התובע ושלח מנחה לדיין קודם שיזמין לנתבע לדין, אין הנתבע יכול לפוסלו. אלא אם כן הדיין רוצה לחשוך עצמו מאותו דין ממדת חסידותו (כגון שיודע שנתקרב דעתו לזה), (טור).<sup>9</sup>

יש לציין שהמקרה בתשובת הגאון הוא כשהתובע שלח מנחה. אך ע"פ ההמשך נראה שהוא הדין כשהנתבע שולח. בבאר הגולה (שם ס"ק ט-י) כתב שהלכה זו בשולחן ערוך מורכבת משני מקורות. ההלכה לפיה אין הדיין רשאי לפוסלו היא על בסיס תשובת רב האי גאון, ואילו ההמשך - אלא אם כן הדיין רוצה לחשוך עצמו מאותו דין ממידת חסידות, מקורה במקרה המסופר על אריסו של ר' ישמעאל בר' יוסי.

הגר"א (שם ס"ק ה) כתב: "כתובות קה, ב וכפי' תוס' שם, ובסנהדרין ח, א". כוונת הגר"א לכל המקרים שמופיעים בגמרא בכתובות שם, ושעל פי התוספות שם (ד"ה לא) התנאים והאמוראים החמירו על עצמם חומרא בעלמא, ולפיו גם במקרה המסופר בסוגייתנו בסנהדרין, רב החמיר על עצמו חומרא בעלמא.

הרא"ה קוק (באר אליהו, א, עמ' צ) הסביר שכוונת הגר"א למסופר בגמ' (כתובות שם) על רב ענן שפסל עצמו מלדון אדם שהביא לו דגים, והחידוש הוא שהדיין פסל עצמו גם כשקיבל: "מתנה בעלמא, כיון שהיתה קודם ההזמנה מצד הדין, לא נפסל כי אם ממידת חסידות", בשונה מהמקרה של ר' ישמעאל בר' יוסי ושל ר' ישמעאל בן אלישע שקיבלו דברים השייכים להם. כאמור, הגר"א לא ציין שכוונתו דוקא למקרה של רב ענן, אך יש דמיון גדול בין המקרה של רב ענן למקרה שעסק בו רב האי גאון. צד אחד ביקש להביא מתנה לדיין לפני שהצד השני זומן לדין. ההבדל בין המקרים הוא, שבמקרה של רב ענן לא נאמר בגמרא האם אותו מביא דגים היה התובע או הנתבע. ייתכן שהרא"ה קוק הסביר כך את הגר"א כדי להצביע על הדמיון שבין המקרים על אף השוני שבהם, ושתשובת הגאון מבוססת על הבנתו את המקרה של רב ענן.<sup>10</sup>

9 הרב שמואל וואזנר, שו"ת שבט הלוי, ד סי' קפד כתב שאם "נותן מתנה לדיין לפני הדין מבלי לפרש לו שתמורת זה יזכה אותו בדין אינו בגדר שוחד דאורייתא וזה דעת תשובת הגאון בטור סי' ט, ו". להבנתו אין זו כוונת הגאון, ויהיה זה שוחד דאורייתא, מאחר שלנותן השוחד ברור שהוא מהנה את הדיין בשל הדין הצפוי.

10 ראה בדברי הרא"ה קוק, שו"ת משפט כהן, סי' נו, שהזכיר את המעשה עם רב ענן, בהקשר לקריאת שם ביכורים לפירות בזמן הזה. לאחר שרב ענן פסל עצמו לרון, אותו נותן רצה שרב ענן ייקח הפירות כביכורים, באומרו: "כל המביא דורון לתלמיד חכם כאילו הקריב ביכורים". ראה בספרי: "חגיגות ביכורים לאחר החורבן", מועדי יהודה וישראל, עמ' 507-526.

הרב יואל סירקש (בית חדש, ב"ח, חושן משפט סי' ט) כתב שמקרה זה שונה מכל המקרים שנזכרו בגמרא בכתובות, ובסוגיותנו:

דכל הני פסילנא מוכיח שעשה לו טובה בשעה שבא לדרון לפניו והמקרים בגמרא בכתובות, אי נמי הזכיר לו החסד שעשה עמו עתה כשבא לדרון לפניו והמקרה בסוגיותנו בעל האכסניה והאמורא רב]. אבל הך דגאון דלא עשה לו הטובה בשעה שבא לדרון לפניו, וגם לא הזכיר לו עתה החסד שעשה עמו, אינו מוכיח כלל שעשה לו הטובה לשעבר מפני שצריך לו לדרון לפניו עכשיו, דהא מקמי דאזמניה ליה לדינא, שדר ליה מנחה ולא הרגיש הדיין אז דשלח לו מנחה זו בשביל שיש לו דין לפניו, הילכך אינו אלא ממדת חסידות. ודאי נראה אם הדיין יודע שראובן יבוא לדין עם שמעון לפניו, אף על גב דשלח ליה מנחה מקמי דאזמניה לדינא, מכל מקום כיוון דהדיין מרגיש דלא שלח ליה מנחה אלא לפי שיבוא לפניו לדין, בין שהתובע שלח בין שהנתבע שלח, אפילו מקמי ימים טובא, פסול לדינא.

לפי הב"ח בעת משלוח המנחה לדיין, לא היה ידוע על סיבה מסוימת לפיה שלח התובע מנחה לדיין. רק אחר כך התברר שהשולח תבע אדם אחר בפני דיין זה. אך אם הדיין מרגיש שהתובע או הנתבע שלח מנחה מפני שהוא יודע שהוא עתיד להיות מוזמן לדין, אז פסול מדינא.

מה יהיה הדין ע"פ הרמב"ם במקרה שכתב רב האי גאון, כשלא ידוע לשולח המנחה שצפוי לו דין בפני אותו דיין? הראי"ה קוק (באר אליהו, א, עמ' צ) כתב שאם דינו של רב האי גאון מבוסס על סיפורו של אותו אדם שהביא דגים לרב ענן, אזי הרמב"ם יסבור שהוא פסול מעיקר הדין ולא ממידת חסידות. על דברי הראי"ה קוק הללו יש לציין את שכתבנו לעיל, שאמנם אין הוכחה לכך שהגר"א התכוון לבסס את דינו של הטור על המקרה עם רב ענן, אך הרמב"ם (הל' סנהדרין כג, ג) פירט את המקרים שנזכרו בגמרא, ודווקא את המקרה של רב ענן, הרמב"ם לא הזכיר כלל. כאמור לעיל, ייתכן שהרמב"ם ראה במקרה של רב ענן שוחד ממון ולא שוחד דברים. אם כן, גם במקרה של רב האי גאון, משלוח המנחה לפני ההזמנה לדין הוא שוחד ממון והדיין פסול מעיקר הדין.

גם הרב נחום רבינוביץ (יד פשוטה, הל' סנהדרין כג, ד, עמ' תרא) כתב שהרמב"ם לא הסכים לדברי הגאון, אם כי לא נימק מדוע. לפיו, מידת חסידות ע"פ הרמב"ם היא דרכו של שמואל הנביא עליו נאמר (משנת רבי אליעזר, פרשה טז, עמ' 318):

אפלו מבאר של רבים לא היה שמואל שותה, אלא מה שהיה שותה היה לוקח בדמים. וכן הוא אומר: "מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה" (משלי כט, ד). אם דומה הדיין למלך שאינו צריך כלום - "יעמיד ארץ", ואם דומה לכהן שהוא מחזור בבית הגורנות - "יהרסנה".

עוד ציין למסופר על שמואל הנביא (ברכות י ע"ב):

אמר אביי ואיתימא רבי יצחק: הרוצה להנות - יהנה כאלישע, ושאינו רוצה להנות אל יהנה כשמואל הרמתי שנאמר: "ותשובתו הרמתה כי שם ביתו" (שמואל א ז, יז). ואמר רבי יוחנן: שכל מקום שהלך שם - ביתו עמו.<sup>11</sup>

רש"י (ד"ה כי שם ביתו) פירש "שכל מקום שהיה הולך שם היה נושא כל כלי תשמישי בית עמו ואהל חנייתו, שלא להנות מן אחרים". אכן הנהגתו זו של שמואל הנביא היא מידת חסידות, והרמב"ם (הל' דעות א, ה) פירט מיהו חסיד ומה היא מידת חסידות, אך לא בהקשר ישיר לדיין בבית דין.

הרב אליהו רקובר (ברכת אליהו, חושן משפט, א, עמ' פז-צ), כתב אחרת מדברי הראי"ה קוק והרב נחום רבינוביץ'. לפיו, במקרה כמו שבתשובת הגאון, הרמב"ם יודה שיש לדיין לפסול עצמו ממידת חסידות בלבד, שהרי במקרה זה לא היה קשר בין מתן המנחה לבין הדין הצפוי, וכך אכן פסק בשולחן ערוך (חושן משפט סי' ט, ב), ואין סתירה לדבריו בסעיף אחר בשולחן ערוך (חושן משפט, סי' ז, ז). נראה להסביר שאמנם מדובר על מתן ממון ממשי ולא רק שוחד דברים, אך כיוון שהמתן ניתן לפני שידע התובע שעליו יהיה לעמוד לדין בפני אותו דיין, הדיין לא חייב לפסול עצמו, אלא רק ממידת חסידות.

## 2. כשהדיין חושד ששולח המנחה שלח בשל הדין הצפוי

פוסקים נוספים ציינו מצבים בהם על הדיין לשקול האם לשולח המנחה יש מטרה להטות הדין או לא. עליו לבדוק מה הייתה כוונת השולח, ומה הוא מרגיש כתוצאה מכך כלפיו. להלן דברים מכמה פוסקים. הרב אברהם דוד מבוטשאטש (כסף הקדשים, שולחן ערוך, חושן משפט סי' ט, ב) כתב שאם:

נטילה זו אין בה שום צד ריעותא כיון שהיה נוטל כן גם בלאו הכי. ואולי כן הוא כוונת דברי הגאון שבטור חו"מ סי' ט' ושו"ע שם שכיון שהוא מה שהיה

11 ר' יצחק גם אמר (בבא בתרא ט ע"ב): "כל דיין שנוטל שוחד מביא חמה עזה לעולם, שנאמר 'ושחד בחיק חמה עזה' (משלי כא, יד)".

נותן לו בלאו הכי גם כן, אין כאן נדנוד שוחד, גם שנטל אחר הידיעה שיזדקק למשפטו מיד. ורק כשמרגיש בעצמו שנטה דעתו ונתעורר אצלו בחינת אהבה על ידי זה בנטיה, אז מדת חסידות למנוע את עצמו... ואם כן אלו לא היה זה מה שהיה נותן לו בלאו הכי, ולא היה היתר בזה כלל שהרי הוא שוחד ממילא, ועזרו מוכיח עליו במה שעזרו במתנה עכשיו במה שלא היה רגיל בלאו הכי. וגם אם היה ספק אם היה נותן בלאו הכי נראה שהוא בכלל ספק דאורייתא. ואסור לו ליטול שאולי לא היה נותן בלאו הכי והרי זה שוחד ממילא מצד הנותן ומחשבתו ניכרת מתוך מעשיו שנותן לשם שוחד. ובמה מצי המקבל לאשתמוטי נפשיה משוחד בזה ואם לא איפוא בדרך זה, מדוע נותן לו עכשיו?

הר"י לב (שו"ת מהר"י בן לב, ג, סי' צז), כתב שמדברי הגאון משמע "דאפילו דמוכח קצת דשדר ליה ההיא מנחה מחמת הדין שעתיד לדרון לפניו, כיון דלאו בתורת שוחד קא שקיל מיניה, אינו פסול מן הדין אלא ממדת חסידים". דהיינו גם אם השולח חשב שהמתנות הללו יעזרו לו אי פעם, אבל הוא לא שלח אותן כשוחד ברור, אזי רק ממידת חסידות אין לדיין לדוננו, והוסיף עוד: "דאפילו מדת חסידים לא הויא, אלא דוקא היכא דאיהו קא חזי דמקרבא דעתיה ובדידיה תליא מילתא", דהיינו שההחלטה תלויה בתחושותיו ויושרו של הדיין.

הרב יחיא בן יוסף צאלח, המהרי"ץ (שו"ת פעולת צדיק, ג, סי' רסג), כתב על דברי הגאון, שבמקום שלא מפורסם שיש תביעה בין בעלי דינים, אם מי מהם שלח מתנה לדיין, "אפילו מדת חסידות ליכא וכן מעשים ראינו בקדמונים, שבאה להם מנחה ולאחר ימים באו לדין ולא ראינו מהם מי שסלק עצמו מהדין והוא מהאי טעמא, דהא נשכח מהם ענין המתנה ולא קריבה הנייתה".

הרב שמואל אבוהב (שו"ת דבר שמואל, סי' נד) דן בשאלה על רופא שריפא דיין בחינם, ואח"כ היה לו דין אצל הדיין. הוא כתב שאם ריפאו לפני שהיתה תביעה אין כאן שוחד, אבל לכתחילה לא ידון אותו מכיוון שיש ביניהם אהבה. מסקנתו הסופית היא שעל הדיין לפסול עצמו ממידת חסידות, ואין כוח לבעל דינו לפסלו.<sup>12</sup> אך

---

12 הרב מנשה קליין, שו"ת משנה הלכות, ד, סי' ריא, דן האם יש לפסול דיין שדר בביתו של אחד הצדדים בחינם מספר שנים. בתשובתו הוא אסר, בשל העובדה שגם בעת הדיון הוא דר בבית אחד הצדדים בחינם, ויוצא שגם כעת הוא מהנה אותו. בנוסף, לפיו גם הרב שמואל יודה כאן, מאחר שרופא מקיים מצווה כשמרפא, והוא חייב לעשות זאת, "אבל הדר בחצר חברו חנם, דאינו מחויב מהתורה לתת לו דירה חנם, אם כן ודאי דזה ענין של הנאה יתירה ויש לו דין של שוחד

החיד"א (ברכי יוסף, חושן משפט סי' ט, ס"ק יא), טען שהוא פסול מאחר שהוא נהנה בעבר, ויש סיכוי שגם בעתיד הוא יינהנה מהרופא. עוד כתב (שם ס"ק יב) ע"פ תשובה של הרב יעקב קשטרו (שו"ת מהריק"ש סי' קלא):

ראובן נדיב ושוע [מילה אחרת לנדיב - ישעיהו לב, ה; איוב לד, יט] ובהגיע תור כי בא מועד וימי הפורים או ילד יולד לו או איזה שמחה במעונו, פזר נתן לחכמי העיר. ועתה אצטריכא ליה שעתא לדון עם בעל דינו. אין שום חכם מאוכלי פתבגו [ע"פ דניאל א, ח, יג, טו, טז] יכול לדוננו, ופסול הוא ואפילו על ידי ברירה.

החיד"א כתב בעקבות כך שהיו תלמידי חכמים גדולים שאכן נזהרו "שלא לקבל מתנות מהגבירים, אבל מקצת גדולים לא נזהרו בזה, אף שהיו אבות בית דין. ואולי סמכו דכל שהמתנות שלא בשעת הדין ולא מחמת הדין לא מפסיל מדינא. אך נראה דהעיקר כמו שכתב מהריק"ש".

על פי דברים אלו, יש לכאורה לחשוש שבכל מתנה שנותן אדם לדיין יש כוונת שוחד, בהנחה שאולי אי פעם בעתיד, יהיה לו דין בפניו. אם כך, דיין לא יוכל לעולם לקבל מתנה או טובת הנאה אחרת מקרוביו וחבריו. האם כך הדין גם כשמדובר במתנות שנהוגות בין ידידים לרגל אירוע משפחתי - בר מצוה, חתונה וכד', או משלוח מנות בפורים?

על דברי המהריק"ש הללו, שאל הפתחי תשובה: "איני יודע מה חומר יש במתנות אילו יותר ממתנות שבדברי הב"ח שמתיר לאב בית דין להתעשר? ויתכן שכיון שהוא דבר מצוי כמה פעמים בשנה יש חשש לקירבה יתירה". הרב שמואל אבוהב (שו"ת דבר שמואל, סי' קצא) כתב שאין לראות במשלוח מנות לדיין בפורים שוחד, אם כך נוהג בכל שנה. אך אם יש לדיין הערכה שיש לשלוח כוונת אחרות, על הדיין להסיר עצמו מלדון.<sup>13</sup>

המכנה המשותף למכלול דברי הפוסקים שצוינו לעיל, הוא שלא ניתן למנוע מדיין קשרים חברתיים הכרוכים במתן מתנות וטובות הנאה אחרות. אלו הם זכויות אישיות, וכל אדם רשאי ליצור קשרים ולהתחבר עם ידידים וחברים, ולנהוג בהתאם לנורמות המקובלות בחברתו זו. אמנם, אם אכן נוצר מצב שאותם שולחי מנחה זקוקים למעורבות הדיין, אזי נדרש מהדיין להיות "מרגיש". להיות ישר עם עצמו

אפילו להדברי שמואל דודאי שיהפך בזכותו בשביל זה... על כן נראה פשוט דכה"ג אסור לדוננו מדינא".

13 דברים דומים כתב גם הרב מרדכי צבי אדלר, שו"ת עיר המבצר, סי' מה.

ומצפוננו, ליטול אחריות ולבדוק היטב האם הייתה כאן פעולה חריגה ולא מקובלת מצד אחד הצדדים, ולבדוק האם ועד כמה הוא מושפע מאותו קשר ידידות, וכיצד הדבר משפיע עליו. אם ברור שהדבר משפיע עליו, עליו לפסול עצמו מעיקר הדין. אך אם הקשרים בעבר בינו לבין אחד הצדדים הם קשרים רגילים ומקובלים בין ידידים וחברים, הוא רשאי לדון ואינו פסול מעיקר הדין, אלא שרשאי לפרוש ממידת חסידות.